

Понятието „замърсяване” в контекста на опазването на недвижимото културно наследство

Галина Милева

The term "pollution" in the context of conservation of immovable cultural heritage: The aim of this paper is to present and justify problems connected with the twofold meaning of the term "pollution" in terms of immovable cultural heritage. On one hand, the combined effects of air pollution, climatic changes occurred, the accelerating pace of urbanization accompanied by increased traffic and street graffiti are serious environmental and anthropogenic threats to immovable cultural heritage. On the other hand, the term "architectural pollution" is directly related to the violation of the human right to quality living environment and impingement on the environment.

Key words: pollution, air pollution, climatic changes, immovable cultural heritage, graffiti, violation of the human right to quality living environment, impingement on the environment.

ВЪВЕДЕНИЕ

Още преди да нарасне икономическата обвързаност, културата отдавна се явява важен компонент в обединението на Европа, като в същото време се запазва значително разнообразие. По-конкретно, културното наследство на народите на Европа е ключов фактор за по-ясно определяне на идентичността им. Това подчертава необходимостта от насърчаване на взаимното опознаване на другата култура и история в рамките на общия „европейски дом”. Едновременно с това, днес културното наследство играе ключова роля в качеството на живота на европейските граждани, които допринасят за икономическия просперитет и създаването на работни места.

И все пак, по дефиниция, това е крехък и невъзобновяем ресурс - всъщност през 20 век, се счита, че близо 50% от материалното културно наследство на Европа е изгубено. Комбинираното въздействие на атмосферното замърсяване, настъпилите климатични промени, социално-икономическия натиск и ускоряващото се темпо на урбанизация, прекомерно разрасналият се световен туризъм, подправянето или търговията с откраднати произведения на изкуството, небрежността и неподходящите възстановителни мерки често водят до неотстраними промени а, в някои случаи дори до пълно изчезване на големите примери за недвижимо и движимо наследство. Тези екологични и антропогенни заплахи продължават да се множат, което изисква наличните ресурси – управленски, научни, на бизнеса и неправителствени организации - да бъдат обединени отвъд националните граници, за да им се осигури ефективно противодействие.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Едно от най-разпространените схващания за съдържанието на понятието „замърсяване” е внасяне в дадена среда на нови, нехарактерни за нея вещества. Понякога терминът „замърсяване” е разширяван като дефиниция за всяка субстанция с по-висока концентрация от нормалната в системата, в която се намира.

Така например, под *замърсяване на атмосферата* се разбира всяко отклонение (качествено или количествено) от нормалния състав на атмосферния въздух, получено по естествен път или предизвикано от човешката дейност. Според друго определение, замърсяването на атмосферата представлява попадането във въздушната среда на нови, нехарактерни за нея физични, химични и биологични агенти или превишаване на формираното за тях, с течение на годините естествено ниво. Трета дефиниция характеризира замърсяването на атмосферата, като присъствие във въздуха на различни газове, пари, частици на твърди или течни

вещества (аерозоли), на радиоактивни продукти и др., които променят нормалната качествена характеристика на въздуха и могат да повлияят неблагоприятно, и да предизвикат поражения при растенията, животните и човека, да влошат жизнените условия и да нанесат материални щети. Четвърто определение детерминира замърсяването на атмосферата като всяко отклонение от нормалния състав на въздуха [2,8]. В Допълнителните разпоредби на Закона за чистотата атмосферния въздух⁶ под замърсяване на атмосферния въздух се разбира всяко постъпване на вредни вещества в него.

Целта на статията е да изложи и обоснове проблемите, свързани с двукратното значение на понятието «замърсяване» по отношение на недвижимото културно наследство.

Изследването на въздействието на киселинните дъждове и замърсяването на въздуха върху културното наследство е предмет на множество европейски проекти още от 1986 г. със стартирането на Първа рамкова програма. Тя има за цел да насърчи трансграничното сътрудничество и интердисциплинарните изследвания с оглед съчетаване на по-добра околна среда и качество на живот с индустриалното развитие.

Близко 80% от европейските граждани живеят в застроените райони. Европейските градове са домовете, работните места и развлекателните дестинации за милиони. Те изобилстват с историческо и художествено наследство на изключителна стойност, която е оформила въображението и идентичността на европейските народи и продължават да привличат огромен брой туристи от цял свят. В продължение на половин век, градовете на Европа се променят драстично в архитектурните, градоустройствените и социално-икономически условия. Нуждата да се предпази наследството на тези градове от атмосферното замърсяване, както и за опазване, възстановяване и реинтегриране в зараждащата се нова градска среда, провокира използването на по-глобален и по-последователен подход при разработването на следваща група проекти (Пета и Шеста рамкови програми, 1999-2006), резултатите от които да бъдат приложени на ниво ЕС. Пример за проект, насочен към изследване на различни видове културно наследство е MULTIASSESS⁷ (Модел за оценка на въздействието на многофакторното замърсяване върху културното наследство и оценяване на неговите прагови нива), чиято цел е да се разработи методология, която ще даде възможност за оценка на риска на влошаване на културното наследство в резултат на въздействието на газови частици, излъчвана от пътния трафик.

Проектът GRAFFITAGE (Седма рамкова програма) се опитва да се справи с явлението графити, което „тормози“ безразборно всички видове градски сгради. Понякога считани за изкуство, те се явяват основен фактор за визуалното и физическо увреждане на архитектурата, и по-специално в случаите, когато се отнасят до исторически сгради, направени от пореста каменна зидария, тухли и вар. Тъй като съвременните продукти за защита срещу графити не са подходящи за тези видове материали, основната цел на този проект е да се разработи ново поколение антиграфитни покрития, които да предоставят постоянна защита при външни условия, да бъдат водоустойчиви и пароустойчиви и да могат безвредно да бъдат премахвани чрез специално проектирани системи за почистване.⁸[9]

Промените в климата въздействат все по-катастрофално на културното наследство и заплашват да унищожат или да повредят много исторически паметници в Европа и света. Екстремните жеги и студове, съчетани с наводнения и бури, връхлетели Стария континент през последните години, ясно показват, че

⁶ Обн. ДВ бр., 45/1996 г., посл. изм. ДВ бр., 77/2012 г.

⁷ MULTIASSESS - Model for multi-pollutant impact and assessment of threshold levels for cultural heritage

⁸ <http://www.graffitage.com>

заплахата е напълно реална.

Един европейски проект се опитва да прецени нивата на риска за историческото наследство за различни региони от континента до края на века и да покаже какви мерки трябва да бъдат взети. Наречен недвусмислено „Ноевият ковчег“ (Noah's Ark), проектът за пръв път координира на общоевропейско равнище усилията за опазване на недвижимото културно наследство. Логично най-активните участници в него са представители на страни, които са най-богати на културни ценности – Италия, Испания, Чехия, Великобритания.

Разработен в продължение на три години (2004 – 2007 г.), проектът „Ноевият ковчег“ има за цел:

- да определи промените в метеорологичните параметри, които са най-критични за историческите сгради;
- да изследва, опише и предскаже възможните ефекти от промените в климата върху културното наследство в Европа до края на XXI век;
- да разработи стратегии за опазване на историческите сгради, места, паметници и комплекси;
- да създаде електронна база данни за ефекта от възможните промени и потенциалните катаклизми, които предстоят, включително и карти на климатичните рискове и атлас на застрашените зони⁹.

Проектът следователно очертава редица фактори за изменението на климата, които били могли да повлияят върху различни строителни материали. Тъй като конвенционалното изменение на климата се фокусира върху покачането на температурите, този фактор се очаква да има относително незначително въздействие върху сградите. Вместо това, промяната на водния цикъл може да се окаже най-критичен. Проектът се фокусира и върху неклиматични променливи, като замърсяване и изследване на биологичното разнообразие в предполагаемите критични зони. Основният резултат е създаване на рискови карти (на уязвимите европейски зони) за три времеви периода – минало (1961-90), средносрочен (2010-30) и дългосрочен (2070-99), които очертават разпространението на всеки рисков фактор на територията на стария континент, както и прогнозните промени на факторите в бъдеще. Разработените карти представляват ярка илюстрация на опасностите от изменението на климата. В допълнение са разработени насоки за адаптиране към всяка заплаха и мерки за противодействие на негативните последици [10,11,12].

В България, като част от Европа също се наблюдават примери на обекти – недвижими културни ценности, които са засегнати от климатичните промени и различни атмосферни въздействия [6]. За съжаление липсва единна целенасочена държавна политика по регистриране, изучаване и противодействие на тези природни и антропогенни заплахи за обектите на недвижимото културно наследство.

Специалисти в областта на архитектурата влагат следния смисъл в понятието «архитектурното замърсяване»¹⁰: 1) сгради, които нямат никакъв стил изобщо; 2) сгради, които са прекалено богато украсени; 3) сгради, които сами по себе си могат да изглеждат добре, но напълно се различават от заобикалящата ги среда; 4) архитектурни елементи, които нито допринасят за по-доброто функциониране на сградата, нито за визуалната ѝ привлекателност.

В последните си два смисъла понятието «архитектурно замърсяване» се свързва пряко с нарушаването на човешки права и посегателство върху жизнената среда. Цел на правнонормативната система е, защитавайки културните ценности, да гарантира човешките права, свързани с тях: правото на културна идентичност,

⁹ <http://noahsark.isac.cnr.it>.

¹⁰ <http://dl.lib.uom.lk/theses/handle/123/1427> ; понякога се използва и термина «естетическо замърсяване», <http://www.gdrc.org/uem/eco-tour/envi/one.html>

правото на равнопоставеност; правото на досег с културните ценности; правото на знание за историята и културата; правото на информация за културното наследство; правото на качествена среда за живот.

През целия 120 годишен законодателен опит на България всеки един правнонормативен акт (вкл. последният – ЗКН, чл.3, ал.1) предвижда напълно равен достъп и равнопоставено отношение към културните следи, без значение на историческата им, национална, малцинствена, религиозна или друга принадлежност. Това означава равнопоставеност на социалните общности, които се идентифицират чрез тази култура. Чрез правото на равен достъп до културните ценности се защитава и друго човешко право - правото на знание - за самите следи, за историята и за културата, към които те принадлежат. Особено внимание заслужава една характеристика на културните ценности, която е задължително условие за осъществяването на това човешко право – автентичността.

Ако историческите ценности не са автентични, не са истинни следи за културата от миналото, те се превръщат в измислица или дори фалшификат, а знанието, което те излъчват, в измама. През последните 10-20 години поредица от псевдореставрации показват, че подобна измама е не просто възможна. Тя дори е аплодирана от обществото, а понякога и подкрепена от институциите, отговорни за наследството. Достатъчно е да се посочат «останките» от Златната църква в гр. Преслав, новоизграждащата се „средновековна порта“ на хълма Трапезица във Велико Търново, газобетонните „антични руини“ в сутерена на „Шопинг мол Екселсиор“ в Пловдив, реконструкциите по южната крепостна стена на Созопол, и др. Тези явления, по мнение на арх. И. Кандулкова, «...са фрапантно нарушение на човешките права, равностойно на масово разпространение на фалшиви банкноти или фалшиви храни. За съжаление и преди и сега българската нормативна уредба не защитава нашите човешки права срещу тези крупни измами» [3].

Защитата на културното наследство би могло да се обвърже директно и с още едно човешко право – правото на качествена среда за живот. Именно културното наследство придава специфични качества на жизнената среда – прави я уникална и разпознаваема. Разбира се тези определения биха могли да се свържат само с една добре обгрижвана и поддържана историческа среда. Именно затова ситуацията на занемара и унищожаване на исторически ценности или на тяхното компрометиране чрез агресивна към контекста съвременна строителна намеса се възприема като посегателство - посегателство върху жизнената среда, върху нейната историческата памет, върху човешкото право на собствено, неповторимо място под слънцето.

Една от най-важните съвременни тенденции в областта на наследството е утвърждаване на ролята на културното наследство като ресурс за устойчиво развитие и за качеството на живота. Целта е живо наследство - стимул за социална и икономическа активност. Опазването и развитието не са антоними, а две страни на една цялостна политика за качество на средата, подпомогната с инструментите на интегрираната консервация. Адаптацията се приема като комплексен метод за опазване и развитие на културната ценност, допълващ консервацията и реставрацията.

Тези тенденции за разбирането на значението на наследството като че ли все още не се отнасят до българското културно наследство – пише проф. Т. Кръстев. Преди всичко липсва нагласа и умение за използване и адаптиране на наследството за съвременния живот. Така например, Централната минерална баня в София ще бъде превърната в музей, без да се оценява нейният вътрешен потенциал, способен да съчетае културна и икономическа ефективност в традициите на европейския термализъм. Случаят с хотел “България” в София е проява на неспособността да се осигури съвременен живот за културната ценност, като се съхранят нейните културни стойности. Стотици стари ценни сгради, вместо да бъдат внимателно адаптирани за съвременни функции, се събарят в стремежа към бърза и лесна

печалба.

Липсата на стратегия за устойчив туризъм предопределя днешната безотговорна туристическа експанзия срещу културните и природни ресурси, с необратими поражения върху българския пейзаж. Така бизнесът застрашава своите собствени дългосрочни икономически интереси, като показва неспособността си да осъзнае възможностите на своя най-перспективен ресурс.

«Нещо повече, нашето хронично неумение да използваме културното наследство като ресурс бе прехвърлено като вина на самото наследство» отбелязва Т. Кръстев по повод неосъзнатите възможности от страна на собствениците (инвеститорите) на исторически сгради за тяхното пълноценно използване. След трагедията със срутването на старата ценна сграда на ул. «Алабин» в София, старите паметници, оставени сами на себе си, без подкрепа, започнаха да се сочат като враг на развитието, който трябва да бъде отстранен с една «неизбежна хирургия». «По добре да имаме 200 добре поддържани паметника, отколкото 2000 опасни» – заявява един главен архитект, а висш чиновник в областта на опазването го подкрепя: «Това ще намали средствата за тяхната поддръжка и ще даде на собствениците им право свободно да разполагат с тях»... С други думи: няма паметник – няма проблем! [5].

След анализ на новия Закон за културното наследство в който липсва препратка към Закона за туризма по отношение на неизползваните възможности на недвижимото културно наследство като основен елемент от българския туристически продукт, авторът заключава: „Това означава, че и в бъдеще наследството ще продължава да се схваща като враг на развитието. В стремежа към бърза печалба, в ущърб на обществения интерес, ще бъде избран най-лесният път: да се събарят старите и станали вече опасни ценни сгради, вместо да се влагат усилия за тяхната адаптация за съвременния живот. Така само ще ускорим загубата на ценен ресурс за обществото с нови поражения върху българския културен пейзаж» [5].

Историята на къщата на българския финансист и политик Димитър Яблански в гр. София е красноречив пример за подобно отношение към обектите на недвижимото културно наследство в нашата страна. По повод обществена дискусия за премахването на сградата, арх. Лало Попов, зам.- председател на Съюза на архитектите в България възкликва „Разрушаването на дома Яблански в действителност значи разруха на два паметника, защото целият район е паметник на културата“. По думите му, тази сграда е просто „най-ярката илюстрация на една много неприятна тенденция“ [1].

По рано този емблематичен за София паметник не е отминат и от възможността за т.нар. «социализация». "Социализацията" на сграда – недвижима културна ценност всъщност означава как между старите и с ценна архитектура къщи изниква билдинг от стъкло, алуминий и бетон. После се оказва, че в него е "вграден" паметник на културата, който обаче трудно се различава, особено ако не се знае какво е имало на същото място. В столицата например има 1600 сгради с различна степен на защита, т.е. на застрашеност. Опасността идва оттам, че е напълно възможно погубването на обекта чрез "социализация" да бъде съвсем законно. Възможно е и новата стъклобетонна сграда, вписала нещо от старата, да е със статут на недвижима културна ценност. Или старата постройка да остане без защита, след като е изгубила ценността си при реконструкция, въпреки че са били изпълнени всички препоръки [4].

Като използва малко по-различна терминология, но в същия смисъл Я. Бодурова в статията си "Сградите умират сами ... или как частната собственост върху недвижими паметници на културата може да е обществен проблем", подчертава със сериозна загриженост, че има разработен и друг начин „за справяне с паметниците“ освен изоставянето им до степен на саморазруха. Законът е оставил

открехната врата чрез т.нар. преустройство и реконструкция на старата сграда, като се запази фасадата изцяло, а върху нея се надстроят няколко етажa. „Този принцип се нарича фасадизъм. Манипулацията е класическа, под претекст за „преустройство“ инвеститорът събаря цялата сграда, възмущава се арх. Петър Йокимов, един от основателите на инициативния комитет за опазване на културното ни архитектурно-историческо наследство и дава пример с дома Мушанов на ул.„Московска“47 в София [4,7]. Подобна е съдбата на сградата – недвижима културна ценност, вградена в грандхотел "София" на ул. "Гурко" в гр. София, както и тази на френския девически колеж „Сент Андре“ в гр. Варна, която по-късно през Първата световна война е превърната във военна болница. След като се премества в новата си сграда, старата е изоставена. Има известни проблеми с наследствеността. През 2008 г. сградата е разрушена. За съжаление оригиналните фасади на бившия френски колеж са разрушени. Те биват преизградени със съвременни материали и адаптирани към новото строителство, с което автентичността и историческата стойност са загубени.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Нормативната защита на правото на качествена среда на живот се постига с поредица съгласувателни, надзорни и контролни функции на държавата. За съжаление актуалното състояние на историческата среда у нас демонстрира тяхната неефективност и това провокира законодателна инициатива за промяна на системата. Последните изменения на ЗКН са действия в тази посока – създаване на условия за вътрешен и обществен контрол на системата, прозрачност на управлението, предизвестност на ограниченията и режимите за опазване на историческите ценности, възпрепятстване на възможностите за корупционни практики и като резултат, възстановяване на общественото доверие в системата за управление на културното наследство. Макар и добри, тези мерки не са достатъчни да се постигне ефективен контрол върху историческите обекти и територии. Законодателните промени трябва да продължат в посока деконцентрация и децентрализация на системата. Необходимо е с опазването на историческите територии да се ангажират и другите две министерства, свързани с устройството на средата – Министерството на регионалното развитие и благоустройството и Министерството на околната среда и водите. От особена важност е да се засилят отговорностите на общинските власти в процеса на опазване на културните ценности. Развитието на системата на всички нива в управлението на страната – национално, регионално и местно е задължително условие за нейната ефективност, и предпоставка за съхраняване и развитие на историческата среда като среда, предоставяща съвременно качество на живот.

Българските институции са поставени пред единствения избор - да се постигне по-високо ниво в управлението на културното наследство, за да се гарантира, че това наследство е по-специално защитено чрез технологии, креативност и далновидност.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Бодурова, Я., „Сградите умират сами ...или как частната собственост върху недвижими паметници на културата може да е обществен проблем“, в. Капитал, бр.2 от 2008 г.

[2] Каменова, С., Замърсяване на въздуха и въздействие върху екосистемите, Ръководство за лаб. упражнения, Варна; 2000.

[3] Кандулкова, Й., Недвижимото културно наследство: права и отговорности, законодателният опит на България, доклад от конференция за правата на човека и културното наследство, С., 2009 г., с. 4.

[4] Колева, Ю., „Архитектурни ценности си отиват „социализирани“, в. Дневник

от 8.12.2009 г.

[5] Кръстев, Т., Проектозаконът за културното наследство: рисковете, с.7, http://www.icomos-bg.org/filebank/att_28.pdf, посл. достъп 20.01.2012 г.

[6] Милева, Г., Изследване на сигурността на недвижимото културно наследство, ВСУ, 2012, с. 192-197, с. 300-305.

[7] Наследство в опасност, доклад на БНК на ИКОМОС, http://www.icomos-bg.org/filebank/att_17.pdf, посл. достъп 20.01.2012 г.

[8] Петков, Г., "Замърсяване на въздуха и въздействие върху екосистемите" – Тракийски университет, Стара Загора, 2001.

[9] Chapuis, M., Preserving our heritage, improving our environment, Vol.1, 20 years of EU research into cultural heritage, European Communities, 2009.

[10] Brimblecombe, P., C.M. Grossi, I. Harris, Climate change critical to cultural heritage, Heritage, Weathering and Conservation – Fort, Alvarez de Buergo, Taylor and Francis Group, London, 2006.

[11] Sabbioni, C., M. Cassar, P. Brimblecombe and others, Global climate change impact on built heritage and cultural landscapes, Heritage, Weathering and Conservation – Fort, Alvarez de Buergo, Taylor and Francis Group, London, 2006.

[12] Sabbioni, C., P. Brimblecombe, A. Bonazza, Mapping climate change and cultural heritage, Heritage, Weathering and Conservation – Fort, Alvarez de Buergo, Taylor and Francis Group, London, 2006.

За контакти:

Доц. д-р Галина Милева, Катедра „Сигурност и безопасност“, Юридически факултет, Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, тел.: 052/ 359-559, e-mail: galinaa@abv.bg

Докладът е рецензиран.